

KIRJANDUSEST ISIKLIKU AJALOONI

Mall Jõgi. Ajaloo ja argipäeva ees. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2008. 328 lk.

Mall Jõe raamat „Ajaloo ja argipäeva ees” on juba teine teos, mille ilmumine seostub autori kuuekümnenda sünnipäevaga. Esimene oli möödunud aastal

valminud intervjuude kogumik „Kõnele- sid”, kuhu on kogutud intervjuud eesti kirjanike ja teadlastega aastatest 1979–2006. „Ajaloo ja argipäeva ees” rõhuasetus on kirjandusel, seostades kirjandust ajalooa nii pealkirja, käsitletivate autorite kui ka tekstide laadi kaudu. Tegelikult on raamatusse kogutud

eriilmelised kirjutised: artiklid, retsensioon ja mälestused. Seetõttu mõjub see pisut haralisena, sest mälestused ja kirjanduskriitika on küllaltki erinevad žanrid ja tavaliselt neid samade kaante vahel ei avaldata. Selline koostamis-põhimõte tekitab ka küsimuse, kas ei leidunud piisavalt kirjandust käsitlevaid tekste, mis kogumina andnuksid välja raamatu mõõdu? Ka mälestusi oleks saanud välja anda eraldi raamatuna ja sel juhul oleksid need võinud olla palju pikemad ning üksikasjalikumad. Praegusel kujul ei pääse mälestuslikud kirjutised mõjule just raamatu kirjanduskriitilise rõhuasetuse tõttu.

On muidugi mõistetav, et andes välja kirjanduskriitika kogumikku, peab nõukogude ajal kirjutatud tekstid tänapäevase lugeja vaatenurgast kriitiliselt üle vaatama ning mõned kõrvale jätma. Ühelt poolt tuleb arvestada, millised kirjutised on raamatusse võtmiseks piisavalt head, ja teisest küljest pidada silmas, kui võrd on tekst mõistetav väljaspool oma aja konteksti. Nõukogude aja raamistikus loodud tekstide puhul on see küllaltki oluline, ja mitte ainult ideoloogilisest aspektist. Tolleaegne nn ridade vahele kirjutamine ei pruugi teistsuguses ühiskondlik-poliitilis-kultuurilises kontekstis enam kuigivõrd toimida ega olla sellise tähendusega, mis osutuks ajale vastupidavaks ja lugeja jaoks huvitavaks ning tähendusrikkaks. Autoril tuleb seega asuda ka lugeja positsioonile ja suhestada oma aastataguseid kirjutisi tänapäevaste diskursustega.

Seetõttu võib eeldada, et artiklite valikusõel on olnud tihe, seda enam, et raamatut lugedes on märgata, et autor on artikleid hiljem lisatud joonealuste kommentaaride näol kaasajastanud. Nende eesmärk on suhestada teksti nüüdisajaga, anda lugejale vajalikke orientiire või osutada teksti teistsugustele tõlgendusvõimalustele. Näiteks Mats Traadi loomingut käsitlevas artiklis

„Ajaloo ja argipäeva ees” (esmakordselt ajakirjas Looming 1986, nr 11) peab autor vajalikuks kommenteerida üksik-inimese elusaatuse käsitluste puudumist 1980. aastate teaduskirjanduses 2006. aasta perspektiivist: „Aeg on muutunud. Praegu kogutakse meil hoolega elulugusid ja ka ajaloolaste uurimustes on prantslaste Annaalide koolkonna mõjul suurenenud huvi üksikisiku saatuse vastu ajaloosündmustes” (lk 32). Iseküsimus on, kui võrd suudavad sellised hiljem lisatud kommentaarid raamatusse valitud tekste ajakohastada, sest umbes pool kirjutatust jääb siiski aastatesse 1977–1986. Ülejäänud tekstid on kirjutatud juba taasiseseisvumisajal, perioodil 1990–2007. Ainus esmakordselt ilmunud tekst on autori määratlust kasutades „mälestuste mälestused” ehk omalaadne laiendatud suguvõsa- ja kogukonnakroonika pealkirjaga „Kaks perekonda (pluss üks) Karja kihelkonnast”.

Autori saatesõnad raamatu algul määratlevad raamid, milles tuleks järgnevaid tekste tõlgendada. Märksõnadeks on argipäev ja ajalugu, mälu ja mäletamine, mis ongi raamatusse koondatud artiklite ühendavateks teemadeks: „Kuidas kirjanik näeb ja kujutab möödunud aegu, mida me ise mäletame oma elust ja lähedastest” (lk 7). Samuti kuulub mäletamise juurde unustamine: ”Praeguseks oleme unustanud hoopis rohkem oma kaugema ja ka lähema mineviku kirjandusest. Oleme nagu tahtnud teatud asju oma mälestustest kustutada” (lk 7). Kuigi autor väidab, et ta raamat pole siiski unustatud kirjanduse meeldetuletamine, arvab ta samas ka vastupidi kas või juba seetõttu, et mitmed käsitletud kirjanikud, nagu Aadu Hint ja Egon Rannet, pole tänapäeval enam aktuaalsed. Ometi peab ta näiteks Aadu Hinti oluliseks eesti romaanikirjanikuks, kes on loonud meelde jäävaid karaktereid ja kujutusi rannarahva elust või püüdnud olude kiuste midagi ära öelda ka ridade vahelt (lk 7).

Käsitletud autorite ring ulatub Eduard Vildest ja Jaan Krossist Egon Ranneti, Aimée Beekmani, Ivar Grünthali ja Bernard Kangroni. Tekstid on jaotatud tsüklitesse pigem sisulise haa-kuvuse kui põhjalikkuse järgi: läbiseigi on nii pikemad ajakirjaartiklid kui ka lühikesed visandlikud ajalehetekstid. Sellised on näiteks kirjutised Aadu Hindist, Rein Salurist või ühe raamatu-näituse ülevaade pealkirjaga „Käsikirjad ei põle, aga raamatud unustatakse”. Täenduslikud on ka tsüklite pealkirjad: „Ajaloo võlus”, „Aja kaja”, „Inimeseks olemise väärikus”, „Möödunud meenutamas ja otsimas”.

Mida saame siis teada käsitletavate kirjanike loomingust? Avalooks valitud artikkel Jaan Krossi ajaloolistest romaanidest toob esile nende ajaloolise vaatepunkti kaasaegsuse ning Krossi ajalookäsitluse põhjalikkuse, rõhutades, et „Kirjanik on oma romaanidega ära teinud mitme suure uurijategrupi – sektori või instituudi – töö...” (lk 17). Väide, et Krossi romaanid annavad rohkem teadmisi ajaloost kui ajalooõpikud, pole iseenestest uus, vaid kuulub pigem tavateadmisenäitena igasuguse Krossi-käsitluse juurde. Autor vaatleb aga Krossi ajalookirjutust lähemalt, romaanide kesksete tegelaste kaudu, analüüsides nende karakterikujutust ja probleeme, mis teostes nende kaudu esile tuuakse. Kokkuvõtvalt leiab autor, et Kross on oma teostes jälginud rahvuseks saamise protsessi, jõudes välja ka rahvuse olemise probleemistikuni.

Ka „Mats Traat on eelkõige Eesti ajaloo kirjanik”, nagu väidab autor (lk 30). Sellest vaatenurgast käsitleb ta nii Traadi luule- kui ka proosaloomingut. See 1986. aastal kirjutatud artikkel annab hea ülevaate Traadi loomingust, sisaldades ka pisut kriitikat oma ajastu kohta. Nii väidabki autor otsesõnu: „Kõige saatuslikum praeguses maaelus on arvatavasti tööd tegeva inimese katastroofiline allakäik” (lk 42). Muidu-

gi jääb see kriitika pigem inimtüüpi arvustavale tasandile, puudutamata nähtuse sotsiaalseid põhjuseid, ent säärast kriitikat poleks toona niikuinii saanud avaldada. Mööda ei ole mindud ka Traadist kui nn naisteromaanide autorist, tuues sedakaudu esile Traadi teoste retseptiooni erinevuse eesti ja soome lugejate puhul. Samas tunnustab autor, et tema jaoks pole päriselt selge, miks „Inger” omal ajal Eestis nii ebalemissi vastu võeti.

Naistemaatikaga seostub ka 1983. aastal kirjutatud artikkel naisest Aimée Beekmani loomingus. Tänaast vaatenurgast võiks seda teemat kindlasti teistsugusena lahti mõtestada nii muutunud ajastu kui ka tähtsuse tõttu, mis tänapäeval sootemaatikale on omistatud. Mall Jõgi analüüsib Aimée Beekmani naistegelasi kui teatava naisetüübi esindajaid: need on iseseisvad, emantsipeerunud naised, kes on harjunud ise otsustama ja oma otsuste eest vastutama, kuigi need otsused on sage li radikaalsed ja drastilised. Samal ajal jälgivad nad maailma vaikides, altkulmu põrnitsedes. Nende naiste otsuste „hirmuäratav ratsionaalsus” ei ole aga alati seotud intellektuaalsusega ja see sunnib Mall Jõge autorile ette heitma keskendumist igapäevasele eluolule, kitsale argieluringile: „Tegelaste intellektuaalsetel huvidel või ametitel ei ole Aimée Beekmani romaanides (nagu üldse kogu meie praeguses naistekeskuses kirjanduses) tegelikult kuigi palju avaldumisruumi, sest liiga palju on need naised hädas oma elu ja selle korraldamisega” (lk 105). Argielu kujutamise käsitlemine probleemina iseloomustas laiemaltki tollast nn olmekirjandusega seotud diskussiooni, viidates kõrge ja madala kujutamiseviisi vastandusele ning kriitikute ootustele kirjanduse suhtes.

Huvitavat lugemist pakub ka Egon Ranneti romaani „Kivid ja leib” valmimist käsitlev artikkel. Fakti, et kirjani-

ku peateos valmis põhiosas alles pärast tema surma, interpreteeritakse maailmakirjanduse kontekstis ainulaadsena. Põhjalikult vaadeldakse romaani valmimislugu, Egon Ranneti realiseerimata jäänud plaane ja kirjaniku abikaasa Vaike Ranneti osa romaani II osa kirjutamisel. Võrreldakse romaani I ja II osa ning analüüsitakse teose laadi muutumist. Tuuakse esile ka küsitavusi romaani kujutusviisi puhul. Näiteks on Mall Jõe arvates problemaatiline toonase kirjanduselu kujutamine, kus kirjandusinimesi nähakse põhjendamatult satiirilises valguses. Ka 1955. ja 1956. aasta kultuuriatmosfäärist saab romaani põhjal „väga ebamäärase ja kummalise ettekujutuse” (lk 144). Romanis kujutatu ja tegelikult olnu vastuolu asetab romaani kriitilisse valguses: „Nüüd, aastaid hiljem, peaks omaaegset kujutama ikka teisiti, üldistavamalt kui tookord, sündmuste keerises” (lk 146). Ent tänasest perspektiivist vaadatuna võiks küsida, kas kirjandus ikka peab kajastama tegelikust sellisena, nagu see oli, või on esteetiline kujutamiski pigem sellisest realismi nõudest sõltumatu, sest kirjanikul on õigus ise valida oma vaatepunkti ja väljenduslaadi. Nõukogude ühiskonnas teenis realistliku kujutamiski eelistamine peamiselt ideoloogilisi eesmärke. Samal ajal ei tähenda ju ka realism tegelikkuse reprodutseerimist, vaid eelkõige tegelikkuse illusioo-

ni loomist, millel ei pruugi suurt ühist olla reaalse tegelikkusega.

Pikemalt käsitleb Mall Jõgi veel Bernard Kangro loomingut, millele on pühendatud kolm kirjutist, neist kaks kirja vormis. Tundubki, et Kangro looming on olnud autorile kuidagi eriliselt inspireeriv ja lähedane. Pagulasautoritest leidub kirjutisi veel Ivar Grünthali ja Pedro Krusteni loomingust.

Raamatu viimane osa koosneb peamiselt mälestustelaadsetest kirjutistest, puudutades nii kultuuriajalugu (meenutused ajakirjast Mana) kui ka isiklikku ajalugu (mälestused lapsepõlvest) ning lõpetades omalaadse suguvõsakroonikaga.

Mõnes mõttes tunduvad nõukogude ajal kirjutatud käsitlused huvitavamad kui raamatu hilisemad, juba vabas Eestis loodud tekstid, sest esimeste tihe seotus oma aja kontekstiga tekitab nüüdsest perspektiivist vaadatuna mitmesuguseid resonantse, vajadust vastu vaielda või lahata probleemi teise nurga alt. Need tekstid toovad esile ka selle, kui võrd on muutunud arusaamad kirjandusest ja selle seostest laiemast ühiskondliku kontekstiga, mis ju ise samuti on teisenenud. Tervikuna annab raamat hea ettekujutuse Mall Jõe tööst kirjandusuuri ja -kriitikuna, tuues lugeja ette läbilõike kolme aastakümne loomingust.

EVE ANNUK